

УДК 378:745 (477)20

С. І. НІКУЛЕНКО

кандидат мистецтвознавства, доцент

Комунальний заклад “Харківська гуманітарно-педагогічна академія”

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ПОРЕВОЛЮЦІЙНІ РОКИ

У статті розглянуто розвиток вищої художньої школи в Україні (1917–1934 рр.) як фрагмент культурного життя її найбільших мистецьких осередків. На основі дослідження архівних та літературних джерел висвітлено особливості пошуків нових шляхів взаємодії традиційної академічної форми виховання митців і висунутої революційним часом концепції підготовки фахівців художньо-промислового спрямування, особливості викладання в різних художніх вишах України, що відображають своєрідність педагогічних систем.

Ключові слова: становлення, вища художня школа, система художньої освіти, художньо-промислове мистецтво.

Для відтворення об’єктивної історії української культури пореволюційних часів, що багато в чому була спотворена в наступні роки, необхідне вивчення періоду становлення вищої художньої школи в Україні у 1917–1934 рр., відзначені потужними пошуками нових форм підготовки національних художніх кадрів. Через цей сьогодні не втрачають актуальності питання, пов’язані з викладанням у різних художніх вишах України.

Останніми роками посилився інтерес до українського Відродження, проте питання розвитку системи художньої освіти в ті часи недостатньо висвітлено.

Незважаючи на те, що саме в стінах художніх ВНЗ відбувалося самоствердження педагогічного хисту знаних митців та становлення талановитої молоді, у спеціальній літературі немає вичерпного наукового дослідження розвитку художньої освіти в пореволюційні часи загалом або в кожному з мистецьких осередків зокрема. Тому вивчення окресленої теми неможливо без розгляду її в контексті політичних подій, що вплинули як на художнє життя, так і на систему мистецької освіти в умовах посилення тенденцій на централізацію. Відповіді на окремі питання знаходимо в працях С. О. Хан-Магомедова, Л. Д. Соколюк, статтях М. О. Скрипника, І. І. Врони, С. І. Білоконя, А. В. Чебикіна, Т. В. Паньок.

Мета статті – розглянути становлення системи вищої художньої освіти в Україні в пореволюційні роки.

Як відомо, до 1917 р. в Україні не було жодного вищого художнього закладу. Підготовка мистецької молоді здійснювалася в художніх училищах, які було відкрито в другій половині XIX ст. в Києві, Харкові й Одесі. Усі вони були підпорядковані Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв. Опанувавши ази фахової підготовки, кращі випускники училищ мали змогу продовжити навчання не лише в Росії, а й інших європейських осередках художнього життя: Мюнхені, Відні, Римі, Кракові, Парижі. Саме це спри-

яло формуванню загальних поглядів на всі нагальні проблеми, що поставали перед тогочасним мистецтвом. Так, із середини XIX ст. стало актуальним питання розвитку художньо-промислової освіти. Першою школою такого типу в Україні стала приватна художня школа М. Д. Раєвської-Іванової, що була заснована в Харкові в 1869 р.

А понад 20 років потому було відкрито художньо-промислові школи у Львові, Кам'янець-Подільському та низку вузькопрофільних навчальних закладів, зорієнтованих на певні промисли й ремесла. Аналогічні процеси мали місце в багатьох містах не лише в Україні, що сприяло збереженню художніх ремесел в умовах бурхливого розвитку капіталістичної промисловості та ринкових відносин, які будуються на засадах конкуренції. Попри це, зберігалось зверхнє ставлення до всіх мистецтв, крім станкових, що мали пріоритетне становище Імператорській Академії мистецтв.

В умовах громадського піднесення та сплеску національної свідомості, детермінованих революційними подіями 1905 р., у країні загострювалися питання формування національного стилю в українському мистецтві. Їх бурхливо обговорювали в часописах та в колі вітчизняної інтелігенції. Найгостріші суперечки точилися навколо витоків українського мистецтва, яким належало стати підґрунтям формування національної культури.

Зазнало змін також ставлення до архітектурного надбання українського народу, яке почали репрезентувати не як частину загальноросійського зодчества, а як самобутнє явище європейської культури. В архітектурній практиці прагнення до відродження національних традицій найбільш яскраво виявилось в спорудженні будинку Полтавського земства за проектом В. Кричевського. Потреба в розвитку національного стилю в Україні зумовила створення власної вищої архітектурної школи.

Сприятливі умови для розвитку українського мистецтва та системи вищої художньої освіти склалися після лютневої революції 1917 р., унаслідок якої Російську Імперію було зруйновано. З проголошенням Української Народної Республіки багаторічні прагнення до розбудови вітчизняної культури знайшли втілення в заснуванні в Києві в грудні 1917 р. Української Академії мистецтв, а в 1918 р. – Архітектурного інституту. Початок 1920-х рр. відзначився відкриттям вищих мистецьких закладів у Харкові й Одесі на базі художніх училищ, що функціонували ще в дореволюційні часи.

Відкриття Української Академії мистецтв відбулося за особистої підтримки Голови Центральної Ради М. С. Грушевського. Академія була покликана підвести національне мистецтво до високого світового рівня, виховавши генерацію митців, здатних виконати це завдання. Навчання в Українській Академії мистецтв проходило в індивідуальних майстернях, викладання в яких відзначалося нетрадиційним підходом. Навідміну від старих академічних систем, де панували лише “високі” станкові види мистецтва, тут із самого початку прагнули розвивати поряд зі станковими й декоративні форми, сприяти розквіту художньо-промислового та народного мистецтва.

На особливу увагу заслуговує Статут УАМ, згідно з яким професура не обтяжувалася будь-якими бюрократичними програмами, кожен сам ви-

рішував, як та що викладати. Структура Академії та її програми повинні були бути досить гнучкими, а кваліфікація педагогів вельми високою, бо ні кількість студентів, ні термін навчання не регламентувалися. Учні ділилися на дійсних студентів та вільних слухачів, останні, у разі виконання всіх програмних вимог, мали можливість стати дійсними студентами та отримати диплом “майстра мистецтва”.

Загалом доля Академії була досить драматичною, місто 13 разів переходило від однієї влади до іншої, більшість майстерень або зовсім не функціонували, або ж працювали періодично.

У 1922 р. за умов нової політичної ситуації та художньої політики Наркомосу України Академія була перетворена на Київський інститут пластичних мистецтв. В акції перейменування ВНЗ, призначення нового ректора та перегляду програм навчання відбивалися тенденції на адміністрування з боку органів державної влади.

Становлення вищої художньої освіти України в пореволюційні часи необхідно розглядати в світлі загальних соціокультурних тенденцій Країни Рад. Безпосередній вплив на формування новітніх поглядів щодо місця та ролі мистецтва мала ухвала декрету 1918 р. про скасування Петербурзької Академії мистецтв. Унаслідок цього в різних містах були створені Вільні художні майстерні, діяльність яких була підпорядкована Народним Комісаріатам Освіти, котрі впроваджували в життя нагальні завдання влади. Провідна роль у розвитку актуальних напрямів вітчизняної системи мистецької освіти належала створеному в 1920 р. у Москві ВХУТЕМАСові.

У Вищих художньо-технічних майстернях били вироблені принципово нові прийоми та засоби навчання, що ґрунтувалися на потребах виробництва країни, яка, з одного боку, потерпала від наслідків революції та громадянської війни, а з іншого – перебувала в полоні ідеологічних гасел. Масштабність руйнаційта нечуваний ентузіазм сприяли створенню унікальних умов для розвитку раціоналістичних, мінімалістичних і конструктивістських тенденцій, що увібрали авангардні пошуки митців та суспільні прагнення до нового соціально-політичного ладу.

Наявність певних аналогій у діяльності центральних і республіканських органів влади є природною, тому зрозуміло, чому такого значення надавали створенню в Харкові – столиці України художнього вишу на кшталт ВХУТЕМАСу. На відміну від Української Академії мистецтв, яка орієнтувалася на досить широку художню освіту, Харківський художній технікум повинен був готувати фахівців вищої кваліфікації, тісно пов'язаних із виробництвом і з новою пролетарською культурою, що народжувалась у той час. Тут, як і у ВХУТЕМАСі, навчальні класи називали майстернями. Відсутність відповідних викладацьких кадрів (учні І. Рєпіна, що становили основний контингент педагогів колишнього Харківського художнього училища, не були підготовані для такої діяльності), необхідних майстерень, Укрголовпрофос не брав до уваги.

Офіційне відкриття Харківського художнього технікуму відбулось у 20 вересня 1921 р. Технікум розміщувався в приміщенні колишнього ху-

дожнього училища. В Україні на той час не було розвиненої мережі художньої освіти, що забезпечувала б початкову, середню та вищу художню підготовку, тому учнів приймали до ХХТ без іспитів, за домашніми роботами і, відповідно до рівня підготовки, розподіляли по групах або ж направляли на підготовче відділення.

Таким чином, формування технікуму затяглося на декілька років. Спочатку передбачалось організувати чотири факультети: живописний, скульптурний, архітектурний та керамічний. Останній так і не вдалось відкрити через відсутність відповідних майстерень, матеріалів та викладачів-керамістів.

Педагогічний колектив технікуму почав роботу, орієнтуючись на академічну систему, що склалася ще за часів художнього училища, як фундамент професійної освіти. Такий підхід підказував їм їх минулий викладацький досвід. Але, як зазначалось у звіті про діяльність технікуму за перший рік функціонування ХХТ, “життєві умови і влада примушували адміністрацію і Художню Раду прискорити ухилу виробничу сторону”.

Навесні 1922 р. комісією Головного професу було зроблено обстеження роботи технікуму з виконання поставлених перед ним завдань. Відзначали “слабкі результати практичної роботи за минулі півтора триместри, відсутність конкретних досягнень”, а наявність представників різних художніх напрямів розцінювали як “ідейний розбрід”. Гострої критики зазнала методика викладання. Загалом технікум ототожнювали з гніздом академізму, що “ізолює учнів від безпосереднього зв’язку із життям, з матеріалом, з виробництвом”.

Відділ художньої освіти Головного професу не влаштував такий стан справ, і він намагався змінити педагогічний склад ХХТ. Улітку 1922 р. був оголошений конкурс “з метою визначення гідних кандидатур на заміщення посад викладачів і керівників живописного і скульптурного відділень”.

Рішення про перетворення Одеського художнього училища на вищий навчальний заклад було прийнято в 1918 р. комісією “Спілки художників пластичних мистецтв”, що об’єднувала представників різних творчих угруповань міста. Наприклад, представники групи “Незалежних”, які не поділяли традиційних поглядів на мистецтво, пропонували усунути всі загальноосвітні дисципліни, виключити малювання з гіпсів, що, на їх думку, “вбиває безпосереднє відчуття природи”, і вважали за необхідне ввести підготовку художників знайомство з різноманітними методами та течіями сучасного мистецтва. Але в умовах неодноразової зміни влади в місті, що супроводжувалися бойовими діями, проектам створення ВНЗ на той час не судилося здійснитися.

З 1920 р., після закінчення громадянської війни, училище стали розглядати як вищий навчальний заклад. Подальший розвиток Одеського ВНЗ відбувався за відомою схемою: у 1920 р. він мав назву Вільних державних художніх майстерень, у 1921 р. став Академією, а через декілька місяців – інститутом образотворчого мистецтва. У 1922–1923 рр. у ВНЗ діяли такі факультети: архітектурний; живописний з театральньо-декораційною, станково-декоративною й офортно-графічною майстернями; скульптурний з

декоративно-архітектурною, муляжною, керамічною майстернями, а також факультету прикладного мистецтва з фотографічним відділенням.

Черговий раз, у 1924 р., ВНЗ змінює назву на Одеський політехнікум мистецтв. Водночас сталися і значні структурні зміни – збільшилась кількість виробничих майстерень. Тоді ж було розроблено й ухвалено новий навчальний план, відповідно до якого були усунуті предмети, що сприяли різнобічному вихованню студентів: естетика, психологія творчості, методика викладання образотворчого мистецтва, анатомічне малювання, креслення. Так ж доля спіткала й курс західноєвропейської літератури. Було введено українську мову, українознавство та теорію мистецтва.

Розглядаючи в порівнянні всі три художні ВНЗ України, необхідно відзначити спільні риси їх діяльності. Насамперед, це те, що кожен з них став центром художнього життя у своєму місті – Києві, Харкові та Одесі.

Висновки. Отже, в усіх трьох ВНЗ процеси становлення відбувалися досить болісно. Проте наприкінці 1920-х рр. в Україні склалася система вищої художньої освіти компромісного характеру, що поєднувала виховання художників-станковистів, і художників-архітекторів, і майстрів монументального, декоративного та прикладного мистецтва. Водночас тут закладалися й основи дизайнерської освіти. Таке становище відбивало не лише особливості традиції, що склалася раніше в Києві, Харкові та Одесі, але й потреби художнього процесу 1920-х рр.

Болючою за своїми наслідками була й кампанія з українізації вищої художньої школи в Києві, Харкові та Одесі. Директивні вказівки чиновників із Наркомосу, що прагнули використати, насамперед, мистецтво для пропаганди класових ідей, а не для розвитку національних традицій в професійній творчості, зовсім не враховуючи ситуації, що склалася на місцях. А нав'язливе форсування цього процесу викликало негативну реакцію педагогічному середовищі. Згодом місце заходів з українізації посіла боротьба з “націоналізмом”, що мало згубні наслідки для вищої національної школи України.

Свій внесок зробила й практика затвердження ректорів і політкомісарів художніх ВНЗ з малокомпетентних людей та зростання ролі соціально-економічних дисциплін порівняно зі спеціальними предметами професійного циклу. Реформа вищої художньої освіти в Україні, що сталася в результаті акції центру в 1934 р., була спрямована на уніфікацію мистецької школи, унаслідок чого були знищені своєрідні методики підготовки художників, а відмовляння від промислово-художнього ухилу затримало його розвиток на тривалий час, що завдало шкоди національній культурі. Проте реформа мала й позитивне значення, оскільки сприяла збереженню й розвитку традицій академічної системи як необхідної бази для подальших творчих здобутків у мистецтві. Загалом, незважаючи на складність умов, у яких формувалися художні ВНЗ Києва, Харкова й Одеси, що пережили трагедію тих часів, вони, ставши генераторами нових ідей, зробили суттєвий внесок у розвиток української художньої культури.

Список використаної літератури

1. Соколюк Л. Д. Бойчукізм проблема стилю в українському мистецтві першої третини ХХ ст./ Л. Д. Соколюк. – Київ : НМКВО, 1993. – С. 13–14.
2. Хан-Магомедов С. О. ВХУТЕМАС-ВХУТЕИИ: Комплексная архитектурно-художественная школа, 1920–1930 гг. / С. О. Хан-Магомедов // Строительство научно-технический прогресс. – 1990. – № 12.
3. Урдіс І. М. Формування концепції національного стилю в українській архітектурі на сторінках періодики початку ХХ ст. / І. М. Урдіс // Українська академія мистецтва. – 1995. – Вип. 2. – С. 120.
4. Білокінь С. І. До історії вищої художньої освіти на Україні / С. І. Білокінь // Вісник Київського Університету. – 1973. – № 15. – С. 52–59.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015.

Никуленко С. И. Становление системы высшего художественного образования в Украине в послереволюционные годы

В статье рассматривается развитие высшей художественной школы в Украине (1917–1934 гг.) как фрагмент культурной жизни ее крупнейших художественных центров. На основе исследования архивных и литературных источников освещаются особенности поисков новых путей взаимодействия традиционной академической формы воспитания художников и выдвинутой революционным временем концепции подготовки специалистов художественно-промышленного направления, особенности преподавания в различных художественных вузах Украины, отражающие своеобразие педагогических систем.

Ключевые слова: становление, высшая художественная школа, система художественного образования, художественно-промышленное искусство.

Nikylenko S.I. Formation of higher art education in Ukraine in post-revolutionary years

In the article the development of higher art school in Ukraine (1917–1934) is considered as a piece of cultural life in its largest art centers. An analysis of the theoretical foundations and practice of artistic processes of the 20's formation shows their great scientific and practical importance for the development and approval of a new model of art education. The study of archival material shows that the new vector of the academic system of training development led to the revision of the programs and curricula content, and at the same time to the restructuring of teaching methods. Approves new features of art education: ideological, scientific, methodical. The solid line in the construction of a new school, a new system of teaching required to pay serious attention to art training.

At the end of 1920 in Ukraine was a system of higher art education a compromise that combines education easel, artists, architects, artists monumental, decorative and applied art. At the same time, it laid the foundations and design education. This situation reflects not only features the tradition that took place in Kyiv, Kharkiv and Odessa, but also the needs of the artistic process of the 1920 s.

Policy directives to the officials who sought to use art to promote the ideas of class, not for the development of national traditions in the professional creativity and does not take into account the situation on the ground.

Based on archival research and literature, features of the search for new ways of interaction between traditional academic forms of art education and the concept of artistic and industrial specialists training advanced by revolutionary time are presented.

Key words: formation, higher art school, the system of art education, art and industrial art.